

Reactie vanuit de Wetenschap

Lezing op 11 november 2008, VU Amsterdam

Inleiding

Bijna 15 jaar geleden stond ik in deze zaal, die er toen heel anders uitzag, om mijn proefschrift te verdedigen dat betrekking had op de vraag welke pedagogische gronden de overheid zou moeten hanteren om in te grijpen in gezinnen.

In de afgelopen jaren is er het nodige veranderd: de meest uitgesproken maatregel de OTS had toen net een andere formulering gekregen en inmiddels ligt er een nieuw wetsvoorstel voor, Bureaus Jeugdzorg zijn opgezet en zijn inmiddels gecomplementeerd met Centra voor Jeugd en Gezin, de paarse kabinetten in de jaren negentig beleden het standpunt dat de overheid terughoudend moest zijn in haar bemoeienis met gezinnen, maar inmiddels hebben we na vele omzwervingen van Balkenende een overheid die zich stevig wenst te bemoeien met het Nederlandse gezinsleven. We waren in 1993 net gekomen van de Bolderkarzaak die het algemeen maatschappelijk gevoelen ventileerde dat de overheid zich te snel en teveel met gezinnen bemoeide en nu verkeren we in het tijdperk na Savanna. Nu keert de maatschappij zich tegen de opvatting dat de jeugdzorg zich niet teveel moet bemoeien met gezinnen en kinderen zo lang mogelijk bij hun ouders te laten. Toch is er ook veel hetzelfde gebeven: ondanks het opheffen van de schotten tussen jeugdhulpverlening, jeugdbescherming en jeugdreclassering in de jeugdzorg hebben zijn er nog steeds teveel afzonderlijke overheidsinstanties verantwoordelijk voor het jeugdzorgbeleid, jeugdzorgmedewerkers blijven onder maatschappelijk vuur liggen en twijfelen er zelf aan of ze het wel goed genoeg doen en helaas hebben we nog steeds jaarlijks naar schatting 100.000 kinderen die door hun ouders mishandeld worden.

In die veranderingen moeten jeugdzorgmedewerkers opereren. Dat valt niet mee; het vereist professionaliteit. Zoals het signalement terecht opmerkt: professionalisering is noodzakelijk in de jeugdzorg. Hulpverleners moeten beschikken over gefundeerde kennis, over speciale vaardigheden en reflectievermogen, ze moeten er hoge beroepsstandaarden op nahouden en geëngageerd zijn aan hun vak. Met andere woorden professionele jeugdzorgmedewerkers kennen en kunnen hun vak. Ze zijn betrokken bij hun cliënten en willen hun werk zo goed mogelijk doen, ze hebben daarom doorzettingsvermogen. En het zijn moreel goede personen, ze beschikken over morele deugden als rechtvaardigheid, eerlijkheid en moed. Maar ik wil het in deze bijdrage niet primair hebben over de professionalisering van jeugdzorgmedewerkers. Ik wil met u ingaan op de drie dilemma's die centraal staan in het signalement. Eerst zal ik uitleggen dat er geen sprake is van morele dilemma's; vervolgens wil ik uitgebreider stil staan bij wat ik in navolging van mijn collega Jan Steutel noem een moreel toepassingsdilemma en ten slotte wil ik enkele handvatten noemen om dat dilemma op te lossen.

Dilemma's?

Mijns inziens wordt in het signalement onterecht gesproken over morele dilemma's, althans zoals we morele dilemma's gewoonlijk omschrijven: De actor moet twee of meerdere handelingen verrichten; de actor is in staat om elk van deze te doen, maar zij kan niet beide op hetzelfde moment doen. Dit betekent dat de actor gedoemd is tot moreel falen; wat ze ook doet, ze doet altijd iets fout. Dit betekent dat een moreel dilemma zich voordoet wanneer in een situatie bij toeval (we hebben er niet op aangestuurd!) twee morele regels botsen: wanneer we de eerste regel volgen handelen we in strijd met de tweede, en wanneer we de tweede morele regel volgen handelen we in strijd met de eerste. Voorbeelden daarvan zijn dat je twee beloften hebt gedaan die je niet beiden kunt inlossen; verlichten van pijn van een terminale patiënt versus geen euthanasie willen toepassen. Waarom zijn de problemen die in het signalement worden beschreven nu geen dilemma's? Er worden drie dilemma's beschreven:

Ik ben het met het signalement eens dat de eerste vorm van verwarring geweldig lastig is in tijden van veranderende maatschappelijke opvattingen en wijzigende oordelen van de beroepsgroep over waar de grens ligt tussen bescherming van het kind en bescherming van het privéleven van het gezin. Echter, als de hulpverlener ingrijpt omdat hij het kind moet beschermen overtreedt die niet de morele regel dat hij niet mag ingrijpen in het gezin; het gaat om de vraag wanneer het juist is om in het privéleven in te grijpen. Die morele regel wordt niet overtreden, omdat op het moment dat er een correct oordeel wordt geveld over de noodzaak van bescherming van het kind de morele regel op bescherming van het gezinsleven overtroffen wordt door de eerste morele regel. Die morele regel is op dat moment gewoonweg belangrijker en de hulpverlener handelt dus juist. Ik kom daar nog op terug. Op het moment dat er een onjuiste beslissing wordt genomen, bijvoorbeeld omdat er geen sprake is van schade of omdat de schade niet zo groot is dat die interventie rechtvaardigt, handelt de hulpverlener wel onjuist, maar niet omdat hij een morele regel overtrad, maar hij een verkeerde inschatting had gemaakt van schade aan het kind.

Met andere woorden er is geen sprake van een moreel dilemma, maar van een andersoortig moreel vraagstuk, namelijk dat het altijd niet duidelijk is op welke manier de morele regel dat het belang van het kind beschermd moet worden moet worden toegepast. Het belang van het kind is niet alleen vaag (of algemeen), maar kent ook diverse aspecten en die kunnen met elkaar botsen.

Zie bijvoorbeeld de preambule van het IVRK:

Deze twee aspecten van het belang van het kind maken duidelijk dat het zowel in diens belang is om in een gezin op te groeien en dat het in diens belang kan zijn om uit dat gezin gehaald te worden; dat het in diens belang is om zonder bemoeienis van een jeugdzorgmedewerker op te groeien en dat het in diens belang kan zijn dat hulpverlening verplichtend wordt opgelegd ook al betekent dit een vermindering van de harmonie van het gezin.

Zoals ik al zei, zal ik dat in navolging van collega Jan Steutel spreken over een moreel *toepassingsdilemma*. We weten *dat* de morele regel (het belang van het kind dienen of schade beperken) op onze situatie van toepassing is, maar we twijfelen over de vraag *wat* die toepassing voor ons gedrag betekent: wel of niet ingrijpen?

Het tweede morele dilemma is dus ook geen dilemma; waar het om gaat is welke van de mogelijke handelingen (ingrijpen of niet ingrijpen) schade berokkent. Berokkent een hulpverlener schade als die ingrijpt of doet die dat juist als die niet ingrijpt? Zoals ik zodadelijk zal toelichten is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen de kinderen en de ouders om na te gaan of er sprake is van een moreel toepassingsdilemma of niet. Indien ouders worden verplicht om een ouderbegeleidingscursus te gaan volgen of indien een moeder verplicht naar een afkickcentrum wordt gestuurd, zouden ouders dit kunnen ervaren als een schadelijke ingreep op hun vrijheid, maar kan dit gerechtvaardigd worden met een beroep op het belang van het kind. De hulpverlener die deze verplichting voorstelt en oplegt overtreedt niet de morele regel dat vrijheid van burgers niet mag worden beknot, Waarom niet? Omdat deze regel wordt begrens in tweeërlei opzicht; onze vrijheid is niet ongebreideld. Het is kenmerkend voor een liberale maatschappij als de onze dat burgers zoveel mogelijk vrijheid hebben om te leven zoals zij dat zelf willen, ook al zou dat volgens velen een waardeloos leven zijn, bijvoorbeeld als drugsverslaafde prostituee. Er zijn twee grenzen aan de vrijheid van burgers, namelijk de vrijheid die andere burgers ook toekomt en de schade die zij met hun vrijheid anderen zouden kunnen berokkenen. Dat betekent dat indien ouders hun kinderen zouden (kunnen) schaden, bijvoorbeeld door hun kind te prostitueren om aan geld voor hun eigen drugsbehoefte te kunnen voldoen een liberale overheid een goede reden heeft om in het gezin in te grijpen. Vanzelfsprekend is het niet zonder meer duidelijk wanneer er sprake is van schade aan het kind, maar dat is het morele

toepassingsdilemma waarover ik sprak en dat ik zodadelijk aan de orde zal stellen.

Tot slot wordt het dilemma dat hulpverleners zelf schade kunnen oplopen genoemd. Hier wordt bedoeld dat hulpverleners vrezen slachtoffer te worden van hun beslissing om zich wel of niet dwingend met het gezin te bemoeien. Natuurlijk is het begrijpelijk dat hulpverleners willen voorkomen dat zij worden bedreigd door ouders of dat zij het risico lopen om vervolgd te worden. Dat mag echter geen factor zijn in de afweging van de hulpverlener om wel of niet in te grijpen. Dat soort risico's zijn inherent aan de professie en mogen nooit prevaleren boven de doelen die met het beroep nagestreefd worden, in dit geval de bescherming van het kind. Net zomin als een brandweerman niet kan besluiten om een brandend gebouw niet in te gaan als hij daarmee iemand kan redden of een soldaat niet kan weigeren een gevaarlijke missie uit te voeren, mag een jeugdzorgwerker om zijn eigen hachje te redden beslissingen ontwijken. Maar evenzeer als bij de genoemde beroepen niemand vereist dat professionals de held uithangen, hoeven hulpverleners in de jeugdzorg dat ook niet. Ook zij hebben recht op bescherming en dat moet geregeld worden; het mag niet de beslissing beïnvloeden.

Moreel toepassingsdilemma

Eigenlijk wordt er in het signalement één lastige vraag aan de orde gesteld, namelijk. Hoe kan voorkomen worden dat ouders en kind(eren), wanneer vermoed of geconstateerd wordt dat de ontwikkeling van een kind bedreigd wordt, (nog meer) schade oplopen. Dit is een wat onhandig geconstrueerde zin en ik zal het voor de eenvoudigheid voortaan alleen over een kind of het kind hebben.

Deze vraag wordt gecompliceerd, omdat er sprake is van twee domeinen of twee vertogen die beide een antwoord moeten geven op de vraag, namelijk het juridische en het pedagogische.

Het is van belang deze te onderscheiden en niet een deel van de vraag te stellen en te beantwoorden in juridische termen en de andere in pedagogische. Zo is het verwarrend te spreken over een botsing van het recht van ouders op privéleven op grond van het EVRM en het ontwikkelings- of opvoedingsbelang van kinderen.

De juridische vraag betreft de botsing van het recht van kinderen op bescherming van hun rechten versus het recht van ouders én kinderen op bescherming van hun privéleven. De pedagogische vraag betreft de botsing van de bescherming van de ontwikkelingsbelangen van kinderen versus de bescherming van hun belang bij hun ouders en brusjes te zijn alsook het belang van ouders om hun kinderen zelf op te voeden.

Ik zal duidelijk maken waarom de eerste varianten theoretisch geen morele problemen hoeven op te leveren, terwijl de tweede dat wel kan doen. In praktijk kan een beslissing in beide situaties lastig zijn omdat de vraag beantwoord moet worden wanneer er nu sprake is van schade. Daarvoor doe ik in het laatste deel van mijn verhaal enkele voorstellen.

In het juridisch vertoog worden de rechten van kinderen tegenover die van ouders gesteld of is er sprake van een botsing van rechten van verschillende rechten van kinderen.

Indien er sprake is van een botsing tussen de rechten van kinderen en die van hun ouders, prevaleren de rechten van kinderen. De belangrijkste reden hiervoor is dat de rechten die zijn neergelegd in het IVRK moeten garanderen dat kinderen zich kunnen ontwikkelen tot volwassenen die later zelf hun rechten kunnen opeisen. Omdat het gaat om rechten van kinderen en niet al hun belangen en omdat deze rechten zijn neergelegd in het IVRK en daarmee duidelijk is wat die rechten behelzen is dit een heldere en verdedigbare oplossing. Dit betekent echter nog niet dat indien er niet aan

de rechten van kinderen tegemoet gekomen wordt er ook altijd in het gezin moet worden ingegrepen. Daarvoor moet de situatie aan een tweede aspect voldoen:

Ingrijpen in gezinnen is alleen zinvol en verdedigbaar, indien ouders dingen doen die de rechten van kinderen schenden dan wel dingen nalaten die ze zouden moeten doen in het licht van de rechten van kinderen. Zo vertelde collega Baartman mij onlangs dat er een nieuwe versie van kindermishandeling wordt gebruikt, namelijk environmental abuse of in het Nederlands omgevingsmishandeling. Van deze vorm van kindermishandeling is sprake wanneer ouders hun kinderen laten opgroeien in een criminele, gewelddadige buurt. Dat gaat behoorlijk ver; in hoeverre is het aan ouders toe te rekenen dat zij in een buurt moeten wonen die geplaagd wordt door rondhangende criminelen? Natuurlijk heb ik het niet over ouders die zelf betrokken zijn bij dat soort praktijken, maar over ouders die geen mogelijkheid hebben om elders te gaan wonen, simpelweg omdat ze daar de middelen niet voor hebben. In dergelijke gevallen wordt het recht van kinderen op een veilige leefomgeving weliswaar geschonden, maar interventie in gezinnen is niet op zijn plaats. De overheid heeft in dergelijke gevallen een plicht om ertoe bij te dragen dat buurten levenswaardig worden. In dat opzicht is inzet van Vogelaar een beter idee dan kinderen uit hun gezinsomgeving halen.

Ook kan er sprake zijn van een botsing van de rechten van kinderen zelf, zoals al duidelijk werd uit de aangehaalde delen van de preambule van het IVRK. Echter, om deze botsing goed te kunnen analyseren, is het verstandiger om naar de pedagogische versie van de vraag over te gaan.

Ook die vraag kunnen we interpreteren als een botsing tussen de ontwikkelingsbelangen van kinderen met de belangen van ouders om hun kinderen op te voeden alsook als een botsing tussen de ontwikkelingsbelangen van kinderen zelf, namelijk het belang om onbedreigd op te kunnen groeien versus het belang om door hun eigen ouders opgevoed te worden.

Indien basale belangen van ouders en kinderen uiteenliggen, dan vermoed ik dat iedereen het ermee eens zal zijn dat de belangen van kinderen moeten prevaleren. Kinderen zijn voor het bevredigen van hun basale belangen immers afhankelijk van volwassenen én ook hier kunnen we stellen dat zonder de bevrediging van deze belangen kinderen niet tot volwassenen kunnen uitgroeien. Let wel: ik spreek hier over basale belangen van kinderen en ouders, die we ontwikkelingsbelangen kunnen noemen. Indien aan het belang van een kind op muzikale ontwikkeling niet tegemoet gekomen kan worden door ouders, omdat zij daar niet voldoende inkomen voor hebben, dan zullen we juist weer weinig bijval vinden voor de opvatting dat ouders dan maar een extra baan moeten nemen om dit toch mogelijk te maken. Echter, omdat we in het geval van ingrijpen in gezinssituaties altijd te maken hebben met botsende basale belangen van kinderen en ouders, meen ik dat er geen moreel dilemma optreedt, omdat de belangen van ouders om verantwoordelijkheid voor hun kinderen te dragen, hun kinderen op te voeden, kinderen bij zich te houden en op te voeden in het geval zij niet kunnen voorkomen dat aan de ontwikkelingsbelangen van hun kinderen niet tegemoet gekomen wordt minder belangrijk zijn dan het belang van het kind om zich te ontwikkelen tot een volwassene of een persoon. Bovendien meen ik te mogen stellen dat indien ouders niet in staat zijn om aan de ontwikkelingsbelangen van kinderen tegemoet te komen, zij in de meeste gevallen er belang bij hebben om hulpverlening te accepteren. De meeste ouders willen heel graag hun kinderen goed opvoeden en zij zullen er dan ook belang bij hebben om hulp te accepteren, omdat zij ook wensen het belang van hun kind te dienen. Dit veronderstelt natuurlijk dat er goede hulpverlening wordt aangeboden. Het is niet altijd onterecht dat ouders hun twijfels hebben.

Bij de afweging van de belangen van kinderen kan er sprake zijn van een moreel toepassingsdilemma, maar alleen in geval van de beslissing om het kind uit huis te plaatsen. Bij het verplichten van opvoedingshulp of bemoeienis in het gezin met het doel om de ouders zo bij te staan dat die in staat zullen zijn om verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding

van hun kind te dragen, is er geen sprake van een botsing tussen de belangen van kinderen. De bemoeienis van de hulpverlener en diens aanwezigheid in het gezin vindt het kind mogelijk lastig (omdat die zich ook moet houden aan de aanwijzingen van de hulpverlener) en geweldig vervelend, maar dat betekent niet dat er een belang van het kind geschonden wordt. Maar wederom ervan uitgaande dat er adequate hulpverlening wordt geboden.

De beslissing om een kind uit huis te plaatsen kan een moreel toepassingsdilemma zijn wanneer het niet duidelijk is of het belang van het kind nu beter wordt gediend als die bij zijn ouders blijft dan wel dat het thuis zo slecht gaat dat het kind uit het gezin gehaald moet worden. Omdat kinderen in principe het beste gedijen bij hun ouders dan wel bij volwassenen die onvoorwaardelijk en permanent de zorg op zich nemen, is een beslissing om kinderen uit huis te plaatsen, zeker voor een langere tijd een geweldig ingewikkelde.

Dat brengt mij bij de handvatten die ik u zou willen voorleggen.

Handvatten/uitgangspunten

Biedt de nieuwe wet goede handvatten? Duidelijk is dat de grond nog steeds weinig precies is geformuleerd en dat is terecht omdat een wet nu eenmaal niet kan beschrijven wat er in alle situaties nu precies gedaan zou moeten worden. Er is echter een belangrijke toevoeging, die ook een handvat biedt aan hulpverleners, namelijk dat bij het uitspreken van de OTS de doelen die met die maatregel worden nagestreefd moeten worden geformuleerd.

Waarom is deze toevoeging nu belangrijk?

Het maakt duidelijk dat de OTS een hulpverleningsmaatregel is en dat deze eindig is. Indien de doelen zijn bereikt, eindigt de dwingende bemoeienis van de overheid. Maar bovenal maakt dit voor de hulpverlener duidelijk dat zijn interventie juist is: door het formuleren van doelen legitimeert hij zijn dwingende bemoeienis (indien hij geen doelen zou kunnen formuleren, dan is zijn interventie onjuist geweest). Ook voor ouders en kinderen maakt het

duidelijk dat de interventie noodzakelijk is en het schept hiermee ook voor hen de duidelijkheid waar zij recht op hebben.

Tweede handvat:

Hoe zwaarder de ingreep; hoe zwaarder de bewijslast dat er iets aan de hand is of zal gaan zijn. Zie bijvoorbeeld de interventieladder die in het signalement is opgenomen. Deze kan ook gebruikt worden om te bepalen hoeveel je hoe goed moet weten. Hoe ingrijpender de maatregel, hoe meer zekerheid je moet hebben dat er sprake is van schade aan de ontwikkeling van het kind door het handelen van ouders. Immers, hoe ingrijpender de maatregel, hoe groter de schade in geval van een valse negatieve en hoe groter de schade die wordt geconstateerd, hoe harder er moet worden ingegrepen.

Het meest lastige vraagstuk, althans in praktische zin, blijkt te zijn het voorkomen van schade aan kinderen. Enerzijds is er een roep om preventie; natuurlijk wil iedereen voorkomen dat kinderen schade oplopen door het handelen van hun ouders. Anderzijds wil iedereen ook dat zogenaamde valse negatieven, dat wil zeggen gezinnen waarin onterecht wordt ingegrepen, worden voorkomen. Maar er is al veel duidelijk over de (combinatie) van risicofactoren.

Bijvoorbeeld het onderzoek van Van IJzendoorn et al (2007): Zij zeggen hierover: Deze risicofactoren zijn niet nieuw of verrassend. Nieuw is de nauwkeurige bepaling van de omvang van deze risicofactoren.

Deze resultaten kunnen worden gebruikt om te bepalen hoe dwingend moet worden ingegrepen indien ouders vrijwillig aangeboden hulpverlening weigeren. Een regel zou kunnen zijn dat hoe meer risicofactoren aanwezig zijn, hoe meer redenen hulpverleners hebben om de voet tussen de deur te zetten. Hoe minder factoren er zijn hoe terughoudender men met dwang moet zijn. [Vanzelfsprekend moet de voet tussen de deur volgen door een

onderzoek naar de vraag of risicofactoren in dat specifieke geval wel risicofactoren zijn.]

Maar, ingrijpen door hulpverleners in gezinnen (wat nog niet hoeft te betekenen dat het kind uit huis wordt gehaald of dat het gezag aan ouders wordt ontnomen) is mijns inziens alleen maar gelegitimeerd op basis van minimale criteria. Hiervoor heb ik twee redenen. De eerste heb ik al aan de orde gesteld: de overheid en dus ook haar representanten mogen pas dwingend optreden en ingrijpen indien de ouders hun kinderen schade berokkenen; slechts dan mag hun vrijheid hun kinderen op te voeden zoals zij dat wenselijk achten worden ingeperkt. En we kunnen er mijns inziens alleen maar zeker van zijn dat zij hun kinderen beschadigen indien zij niet aan de ontwikkelings- of opvoedingsbehoeften van kinderen tegemoetkomen.

Ook de pedagogische argumenten wezen in de richting dat het belang van het kind om door diens ouder opgevoed te worden alleen wordt overtroffen in situaties waarin wordt geschonden indien de ouders niet aan zijn ontwikkelings- of opvoedingsbehoeften tegemoet kunnen komen.

Wat zijn die ontwikkelingstaken of opvoedingsbehoeften nu eigenlijk? Geprojecteerd ziet u een lijst die ik heb samengesteld uit voorstellen van Slot, Heiner & Bartels en Kalverboer & Zijlstra.

Zoals u ziet zijn dit basale ontwikkelingsbehoeften die basale taken van ouders vergen. Indien ouders er niet in slagen om hun kinderen die zorg en opvoeding te bieden waarmee kinderen zich op die terreinen kunnen ontwikkelen, dan is overheidsingrijpen altijd gelegitimeerd.

De tweede reden is dat wat er geboden wordt moet beter zijn dan wat ouders hun kinderen bieden. En het valt ernstig te betwijfelen dat dit het geval is wanneer er hogere dan minimale criteria voor interventie worden gehanteerd. Onderzoek door Slot e.a. uit 2002 leidde tot de volgende resultaten. Dit betekent dat in 33% van de gevallen kinderen meer schade opliepen door de ots dan wanneer de hulpverlening zich niet met het gezin

bemoeid had. Zij doen enkele suggesties om de doelmatigheid te bevorderen, waaronder dat wat ook in het signalement genoemd wordt: het verbeteren van de professionaliteit van hulpverleners.

Dat brengt mij dus toch weer terug bij professionaliteit van de hulpverleners. De dwingende bemoeienis van de overheid vereist goede hulpverleners. Daarin moet de overheid dan ook grif investeren door goede opleidingen te faciliteren en het de hulpverleners ook mogelijk te maken hun werk goed te doen. Hulpverleners op hun beurt moeten hun status van professional waar maken en nastreven dat zij altijd het beste doen voor kinderen en hun ouders. Dat ideaal is in de praktijk maar lastig te realiseren, maar gelukkig maken ze niet altijd een morele misser als ze zich met gezinnen bemoeien.